

УДК 316.4.063.3(474)

О. А. Штокало

аспірант кафедри соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
к. 40, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса-58, 65068, Україна
тел.: +38 067 4880918
e-mail: kselur@yandex.ru

ДИТЯЧА ІНВАЛІДНІСТЬ. СОЦІАЛІЗАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

Статтю присвячено вивченню ранньої дитячої інвалідності в контексті соціалізаційного процесу в умовах сучасного українського суспільства. Зроблено спробу надати тлумачення поняття “дитяча інвалідність”.

Ключові слова: здоров’я, дитяча інвалідність, діти з обмеженими можливостями здоров’я та життєдіяльності (діти-інваліди), процес соціалізації, реабілітаційні програми.

Постановка проблеми

В соціальному полі України за часи незалежності держави спостерігають нові тенденції, які в тій чи іншій спосіб впливають на життя як окремої особи, певної спільноти, так й суспільства в цілому. Серед нових соціальних тенденцій, що мають місце в сучасному українському суспільстві, є загострення демографічної ситуації, одним з проявів якої є поширення дитячої інвалідності.

В суспільних науках зазвичай розглядають феномен інвалідності в контексті соціальних проблем “дорослого” населення, насамперед, працездатного віку. Питання ранньої дитячої інвалідності, особливо її соціалізаційний вимір, здебільшого залишається поза увагою соціологів. Відсутність ґрунтовних наукових досліджень у цьому напрямку шкодить успішному розв’язанню проблем, які постають у зв’язку зі збільшенням кількості осіб дитячого віку, в яких встановлено інвалідність, щодо розбудови траєкторії соціалізації, здійснення їхнього соціального захисту в сьогоденні та подальшого формування стратегії соціальної політики держави.

Метою дослідження було обрано вивчення ранньої дитячої інвалідності в контексті соціалізаційного процесу в умовах сучасного українського суспільства та тлумачення її сутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблему соціалізації досліджено в наукових працях видатних західно-європейських та американських соціологів, психологів, педагогів (Г. Тард, Ф. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, А. Валлон, Ж. Піаже, З. Фрейд, Е. Еріксон,

Т. Парсонс, Ч. Кулі, Дж. Г. Мід, Л. Колберг тощо). Вивчення феномену соціалізації відбувалося в СРСР (О. Осипова, С. Батенін, Л. Сохань, Б. Паригін, Н. Андреєнкова, І. Кон) та продовжується в пострадянському науковому просторі (А. Ковальова, В. Луков). Сучасними українськими вченими досліджено загальні характеристики процесу соціалізації (М. Лукашевич), особливості процесу соціалізації дітей дошкільного віку та молодшого шкільного віку (І. Печенко, Ю. Богінська, С. Курінна, Р. Пріма), питання соціалізації осіб з обмеженими можливостями здоров'я та життєдіяльності в Україні (А. Капська, Л. Міщик, З. Зайцева, Б. Сермеев, В. Бондар, В. Липа). Проте питання щодо вивчення впливу ранньої дитячої інвалідності на соціалізаційний процес в умовах сучасного українського повсякдення не стало предметом соціологічного аналізу.

Результати дослідження

Проблема соціалізації в соціології та інших науках, які вивчають цей феномен, залишається актуальною вже понад сторіччя. На протязі цього часу відбувалася еволюція уявлень про процес соціалізації, що було обумовлено низкою причин, серед яких, насамперед, зазначимо зміну поглядів на суспільство та людину, їхню взаємодію. Незважаючи на досить тривалий час вивчення такого явища, як соціалізація, загальновизнаного погляду щодо її сутності не існує. Найбільш “м’яким” та досить розповсюдженим, на нашу думку, можна вважати визначення соціалізації як процесу, завдяки якому “ми навчаємося бути членами суспільства за допомогою двох речей: 1) інтерналізації цінностей і норм, 2) навчання соціальним ролям (робітник, друг, громадянин тощо)”. Таке тлумачення поняття “соціалізація” наведено в Оксфордському соціологічному словнику [1, с. 624]. Разом з тим зазначимо, що дана дефініція в повній мірі не дає можливості характеризувати процес соціалізації у трансформаційних суспільствах, до якого належить й українське суспільство, а також не надає відповіді щодо особливостей “нетипової” соціалізації. В трансформаційних суспільствах відбуваються швидкі соціальні зміни, які торкаються різних боків життя людини та призводять до зміни норм, цінностей, зразків поведінки, соціальних ролей тощо.

За даними соціологічних досліджень, які проводяться вітчизняними науковцями, однією зі значущих цінностей є здоров'я. На тлі кризової демографічної ситуації, що склалася в Україні, можна сподіватися на подальше зростання “ваги” здоров'я як однієї з базових цінностей в українському суспільстві.

В наукових працях, що присвячено вивченню феномену здоров'я, наводиться чимало дефініцій, за допомогою яких фахівці намагаються з'ясувати сутність цього поняття, його критерії. Л. Сущенко в своєму дослідженні, яке присвячено соціальним технологіям культивування здорового способу життя людини, провела аналіз різноманітних визначень поняття “здоров'я” [2]. Результати цього дослідження підтверджують думку, яку ми поділяємо, про те, що здоров'я в сучасному розумінні не може трак-

туватися лише як відсутність хвороб та (або) дефектів та співпадають з поглядами ВООЗ що до сутності феномену здоров'я.

Разом з тим зауважимо, що тлумачення поняття “здоров'я”, виділення його критеріїв торкаються здебільшого стану існування організму дорослої людини. Водночас проблеми дитячого здоров'я, станів, що характеризують організм у період інтенсивного розвитку, його соціальної складової, не набули ознак міждисциплінарності, на що ми раніше зауважували.

Критична демографічна ситуація, що склалася в Україні, є, на наше переконання, наслідком дії низки чинників та пов'язана, передусім, з не якісним здоров'ям населення в широкому розумінні цього поняття. Недостатній рівень здоров'я в умовах системної кризи веде до низькою народжуваності та високої смертності, породжує дисбаланс вікової структури (перевага старших поколінь), низьку тривалість життя, сприяє появі нових “хворобливих” поколінь. Раніше ми вже звертали увагу на те, що здоров'я дітей в Україні слід вважати соціальною проблемою, яка потребує прискіпливої уваги науковців та практиків. Оскільки ця проблема вирішується вельми повільно та немає статистичних даних, які б дозволяли стверджувати про позитивні зміни в зазначеному напрямку, ми вирішили продовжити вивчення цієї проблеми і акцентувати увагу на соціалізаційному контексті дитячої інвалідності (ранньої), яка є тяжким наслідком незадовільного стану здоров'я дитини, переважно через соціальні негаразди.

Серед аномалій, які найчастіше спричиняють ранню дитячу інвалідність, фахівці виокремлюють вроджені вади розвитку, порушення нервової, опорно-рухової та сенсорної систем та наголошують, що “Найбільшу питому вагу серед усіх причин дитячої інвалідності займають хвороби нервової системи, що виникли у перинатальному періоді (60–70%), та вроджені вади розвитку” і додають, що захворюваність серед дітей з початку нового століття зросла на 25%, а інвалідність — на 21% [3, с. 2]. За даними Т. Белової, інвалідність в Україні мають 2,4 млн осіб, з них приблизно 350 тис. — діти [4, с. 208].

Наявність значної кількості дітей-інвалідів вимагає розгортання міждисциплінарних досліджень дитячої інвалідності як соціального явища. Проте у вивченні дитячої інвалідності й досі використовують зазвичай галузевий підхід. Зауважимо, що в теперішній час проблемою дитячої інвалідності здебільшого опікуються фахівці такої галузі, як охорона здоров'я.

Підтвердженням нашої думки можна вважати наявність значної кількості публікацій з цієї проблеми в спеціальних медичних виданнях (див., наприклад, публікації з соціальної педіатрії). Досить широке обговорення проблеми дитячої інвалідності на сторінках спеціальних медичних видань свідчить про те, що ця проблема постійно знаходиться в полі зору лікарів, що існують як практичні досягнення в її вирішенні, так й нерозв'язані питання. Своєрідна “монополізація”, хоча й досить природна, дослідження дитячої інвалідності призвела до домінування медичної, або медикалістської, концепції соціалізації дітей з обмеженими можливостями здоров'я та життєдіяльності. Ствердження в попередні часи медичної концепції соціалізації у певній мірі сприяло, на нашу думку, формуванню ізоляціоністсь-

ких тенденцій по відношенню до носіїв інвалідності, їхньої дискримінації (позитивної або негативної).

Зміни в сучасному українському суспільстві надають підстави для створення інших підходів до формування соціалізаційного простору для осіб з функціональними обмеженнями. Для того, щоб обґрунтувати можливість прийняття нових орієнтирів процесу соціалізації, необхідно, на наш погляд, зосередити увагу на всебічному вивченні такого феномену, як дитяча інвалідність, саме в соціалізаційному вимірі. Зазначимо, що у вітчизняній соціологічній літературі практично не висвітлено такий соціальний феномен, як дитяча інвалідність, не з'ясовано його вплив на процес соціалізації, на стабільність транзитного суспільства, не обґрунтовано наукові засади щодо створення відповідної соціальної політики, не приділяється належної уваги дослідженням щодо становлення та існування дитячого інвасоціуму, інших важливих питань, які пов'язані з цим соціальним явищем.

Для того щоб з'ясувати, наскільки проблема дитячої інвалідності є розробленою у вітчизняній науці та соціальній практиці, звернемося до словників та довідників, оскільки саме ці наукові видання представляють узагальнений погляд щодо тлумачення необхідних нам базових понять. Для цього з'ясуємо, яке (які) тлумачення інвалідності, дитячої інвалідності надають довідкові видання.

Поняття “інвалідність” у довідковій літературі визначається як стійке порушення (зниження, втрата) загальної чи професійної працездатності внаслідок захворювання або травми, як тривала або постійна втрата здоров'я внаслідок трудового каліцтва, професійних захворювань, загального захворювання, а також як довготривала або постійна втрата працездатності або значна її обмеженість (див., наприклад, [5, с. 119]).

Інвалідність у довідковій літературі визначають також як “інтегральний показник здоров'я населення, умов життя, праці, і в цілому, середовища існування” та зауважують, що в останні роки спостерігається зростання первинної інвалідності, що значною мірою пов'язано з соціально-економічною ситуацією в країні [6, с. 96–97].

На сучасному етапі трансформацій соціально-економічних процесів поняття “інвалідність” розглядають як складну біопсихосоціальну категорію та визначають як стан, що характеризується обмеженням життєдіяльності людини внаслідок захворювання, травм, уроджених дефектів та потребує здійснення заходів щодо соціального захисту та допомоги [7, с. 93–94].

Визначення дитячої інвалідності словники та довідники не наводять. Відсутність тлумачення дитячої інвалідності у словниках та довідниках слід розглядати, на наше переконання, як певний індикатор відсутності суттєвих зрушень у суспільстві щодо розуміння феномену дитячої інвалідності, декларативності позитивних змін у становищі дітей-інвалідів у сучасному українському суспільстві. Тобто обґрунтованими виявляються припущення про те, що дитячу інвалідність як соціальну проблему всебічно не розглянуто.

Відсутність такої дефініції як “дитяча інвалідність”, безумовно, утруднює досягнення мети дослідження. Для того щоб усунути цю перешкоду та з огляду на попереднє з'ясування базових значень терміну “інвалідність”,

сфокусуємо увагу на визначенні сутності поняття “дитяча інвалідність” та зробимо спробу надати авторське тлумачення цього поняття.

Інвалідність у дітей визначає істотні обмеження життєдіяльності у величезно важливий для розвитку людини період. Обмеження життєдіяльності, обмежений життєвий простір перешкоджають своєчасному та повноцінному засвоєнню дитиною знань, норм, цінностей, соціальних ролей, зразків поведінки. Дитяча інвалідність призводить до соціальної дезадаптації, яка обумовлена порушеннями в розвитку та виникненням через це утруднень у самообслуговуванні, спілкуванні, навчанні, оволодінні в майбутньому професійними навичками тощо. Подолання такими дітьми бар’єрів, які виникають через наявність інвалідності, дозволяє їм позбутися відчуження, інтегруватися в суспільство.

Освоєння дітьми-інвалідами соціального досвіду, включення їх в існуючу систему суспільних відносин вимагає від суспільства певних додаткових ресурсів, заходів, засобів і зусиль. Розробка шляхів інтеграції дітей з інвалідністю в суспільство повинна ґрунтуватися на знанні сутності поняття “дитяча інвалідність”, закономірностей розвитку дитини-інваліда, завдань, умов, критеріїв процесу соціалізації дітей-інвалідів, особливостей перебігу хвороби тощо.

Наведене дозволяє автору розглядати дитячу інвалідність як *соціальне явище, яке пов’язано з виникненням обмежень, що зазвичай неприйнятні життєдіяльності людини з дня її народження до 18 років, внаслідок захворювання (хвороби), уродженого чи набутого дефекту, травми, та пов’язане з недосконалістю людського знання й потребує здійснення додаткових заходів щодо організації умов повноцінного життя*. Таке розуміння дитячої інвалідності дозволяє розглядати її наявність як значну перешкоду в соціалізаційному процесі, яка провокує його спотворення та вимагає особливих умов й додаткових ресурсів для запобігання або нівелювання хибних наслідків “нетипової” (“інвалідної”) соціалізації. Подолання зазначених негараздів полягає в створенні відповідних підходів, які дозволять мінімізувати несприятливий вплив дитячої інвалідності на розвиток дитини та оптимізувати соціалізаційну траєкторію щодо осіб з дитячою інвалідністю. Особливий наголос зробимо на тому, що діти з інвалідністю від народження та діти, які набули такий статус у ранньому дитинстві, найбільш потерпають від обмежень, що шкодять їхньому розвитку та які спричинено станом їхнього здоров’я та відсутністю відповідної соціальної допомоги. Така наша думка підтверджується поглядами багатьох науковців, які вважають, що період раннього дитинства значною мірою впливає на “доросле” життя людини, забезпечує ефективність її соціалізації. Ми не вважаємо тлумачення дитячої інвалідності, що подано, безперечним, та пропонуємо його обговорення з метою поглиблення розуміння сутності дитячої інвалідності як соціального явища та його наслідків і для особи, і для суспільства.

Серед заходів, що сприяють входженню “нетипової” дитини в соціум, може бути передбачено участь таких дітей у реабілітаційних програмах — медичних, освітніх, соціальних, а саме: програмах центрів реабілі-

тації, участь у спортивних змаганнях (інваспорт), освіта в спеціальних та загальних навчальних закладах, додаткова освіта в позашкільних закладах, участь у спеціальних програмах громадських та інших організацій, інші форми залучення дітей-інвалідів до громадського життя.

Сприяти вивченню такого соціального явища як дитяча інвалідність буде, на нашу думку, й включення даних про дитячу інвалідність до базових показників у відомості, які характеризують рівень життя в Україні та окремих її регіонах.

На наш погляд, кількість випадків дитячої інвалідності, рівень інвалідизації дитячого населення мають бути включеними до відповідних статистичних звітів як показники, що відображають загальну якість здоров'я та життя не тільки дитячого, а й всього населення в Україні, оскільки дитяча інвалідність відбиває не тільки сучасний стан якості дитячого та загального здоров'я, але й дозволяє вносити уточнення щодо демографічної ситуації в країні, прогнозувати подальший розвиток соціальної політики, передбачувати соціальні витрати тощо.

З урахуванням специфіки стану здоров'я дітей з інвалідністю особливу увагу доцільно приділяти вдосконаленню системи соціальної підтримки, охорони здоров'я, реалізації реабілітаційних програм для збереження фізичної та розумової активності таких дітей, максимально створювати умови для подальшого самостійного життя осіб з обмеженими можливостями.

Дослідження, що проведено нами, дозволяє дійти наступних висновків:

1. Дитяча інвалідність є соціальним явищем, яке потребує всебічного вивчення.
2. Зростання числа випадків дитячої інвалідності пов'язано з демографічною кризою, яка панує в Україні.
3. Показники кількості випадків дитячої інвалідності, рівня інвалідизації дитячого населення мають бути включеними до відповідних статистичних звітів як такі, що відображають загальну якість здоров'я та життя населення в Україні.
4. Дитяча інвалідність є значною перешкодою щодо формування соціалізаційного простору особистості.
5. Подолання обмежень, які виникають через інвалідність та спотворюють розвиток дитини, потребує додаткових ресурсів та відповідних умов щодо оптимізації процесу соціалізації.
6. Розв'язання проблеми дитячої інвалідності дозволить мінімізувати її негативні наслідки як для особи, так й для суспільства.
7. Авторське тлумачення дитячої інвалідності може бути предметом подальшої наукової дискусії.

Література

1. Oxford Dictionary of Sociolodgy / Ed. by G. Marshall. — Oxford, New York, 1998. — P. 624.
2. Сущенко Л. П. Соціальні технології культивування здорового способу життя людини. — Запоріжжя, 1990. — С. 27

3. Знаменська Т. К. та ін. Основні напрямки розвитку неонатології на сучасному етапі // Журнал практичного лікаря. — 2006. — № 5-6. — С. 2-4.
4. Белова Т. Ситуація з дітьми-інвалідами // Реформування соціальних служб в Україні: сучасний стан та перспективи. Зб. статей за матеріалами наук.-практ. конф. Львів, 5-7 червня 2002 р. — Львів, 2003. — С. 207-211.
5. Энциклопедический юридический словарь / Под общ. ред. В. Е. Крутских. — 2-е изд. — М., 1998. — 368 с.
6. Алексеева Л. С. и др. Справочное пособие по социальной работе / Под ред. А. Н. Панова, Е. И. Холостовой. — М., 1997. — 168 с.
7. 100 термінів і понять соціально-трудової сфери. Енциклопедичний словник. — Луганськ, 2005. — 220 с.

О. А. Штокало

аспірант кафедри соціології ІСН ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 40, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса-58, 65068, Україна

ДЕТСКАЯ ИНВАЛИДНОСТЬ. СОЦИАЛИЗАЦИОННЫЙ КОНТЕКСТ

Резюме

Статья посвящена изучению ранней детской инвалидности в контексте социализационного процесса в условиях современного украинского общества. Сделана попытка дать определение понятия “детская инвалидность”.

Ключевые слова: здоровье, детская инвалидность, дети с ограниченными возможностями здоровья и жизнедеятельности (дети-инвалиды), процесс социализации, реабилитационные программы.

O. Shtokalo,

the post-graduate student of Sociology Department of SSI
of Odessa Mechnikov National University, r. 40, 24/26 Frantsuzsky Boulevard,
65058 Odessa-58, Ukraine

CHILDREN'S INABILITY. THE CONTEXT SOCIALISATION

Summary

Article is devoted studying of early children's physical inability in a context социализационного process in the conditions of a modern Ukrainian society. Attempt to make concept definition “children's physical inability” is made.

Key words: health, children's physical inability, children with the limited possibilities I am healthy”that abilities to live (children-invalids), socialisation process, rehabilitation programs.